

**MAREK NEKULA A KATEŘINA ŠICHOVÁ (EDS.):
VARIETY ČEŠTINY A ČEŠTINA JAKO CÍLOVÝ JAZYK.**

Ivana Bozděchová

NEKULA, M., & ŠICHOVÁ, K. (Eds.) (2017). *Variety češtiny a čeština jako cílový jazyk*. Praha: Akropolis.

Jako aktuální a na výsost potřebná odborná reakce na současnou rozmanitost a nejednotnost názorů na rozrůzněnost českého (národního) jazykového kódu i na neuspokojivý stav metodologií a praktických řešení v kontextu češtiny nerodilých mluvčích se v září 2015 uskutečnilo v Řezně pracovní setkání lingvistů věnujících se tématům z této oblasti. Deset podnětných příspěvků z tohoto setkání přináší sborník *Variety češtiny a čeština jako cílový jazyk*.

Ústřední pojem *varieta jazyka* je ve sborníku chápán široce jako „množina jazykových prostředků s podobnou sociální distribucí, resp. s podobnou distribucí teritoriální n. funkční“ (Nekvapil, 2016, s. 1940, cit. na s. 8). Studie se zaměřují na varietu češtiny dominující ve studijních programech české filologie v zahraničí, při výuce češtiny pro cizince v České republice a v učebnicích (učebních materiálech) češtiny pro cizince. Široké pojetí tak zahrnuje nejen variety známé uživatelům češtiny (spisovnou a obecnou češtinu), ale také tzv. *foreigner talk*, výukové a žákovské variety. Sborník logicky otevírá otázka pojetí spisovné češtiny — věnovány jsou mu studie V. Cvrčka (*Jazykový standard: teorie a praxe na začátku 21. století na příkladu mluvnice češtiny*) a J. Svobodové (*Pojetí spisovnosti v české škole dříve a dnes*). V. Cvrček připomíná, že jazykový standard (jazyková regulace) představuje v historii české jazykovědy stálé téma; jako hypotézy existence této „obsese“ uvádí: 1) specifčnost české jazykové situace (diglosie — dialektologická a sociální stratifikace), 2) posedlost psanou podobou jazyka (pravopis), 3) ochránářský postoj k jazyku („syndrom národního údělu“, viz též Starý) a 4) specifický personální a politický vývoj české jazykovědy ve 20. století (výsostné postavení teorie jazykové kultury). Autor dále konstatuje nedostatek exaktních definic centrálních pojmů (spisovnost) a při nástinu dějin teorií jazykové regulace hodnotí jako pozitivní sebevymezení autorů současných gramatik ve vztahu k jazykové regulaci (analyzuje předkorpusové a korpusové popisy české gramatiky); to vyznívá ve prospěch deskripce. Posun (od preskripce) autor klade do souvislosti se zvýšeným zájmem o sociolingvistické otázky a teorii jazykového managementu. Polemizovat by bylo možné s autorovým tvrzením, že „preskriptivní jazyková regulace není v očích odborné veřejnosti něčím, co by lingvisté chtěli nebo uměli před laickou veřejností obhájit“ (s. 52). Sám nepovažuje standard za výsledek jazykového managementu (viz jeho koncept minimální intervence) a upřednostňuje frekvenční zachycení forem užívaných v psaných i mluvených projevech jako nástroj zachycení příslušné uzaální formy; tím se distancuje od variet v jazyce.

J. Svobodová naopak normu vymezuje (s. 67) a chápe ji jako variabilní složku lidského vědomí, existující intersubjektivně a ovlivňující u každého jedince volbu jazykových prostředků k dosažení komunikačního cíle a vyloučení negativních důsledků.

Pro školní praxi doporučuje nezastírat narůstající benevolenci, variantnost a pestrost komunikace v českém prostředí a představovat standardnost, standardizaci i míšení jazykových kódů. V rámci komunikačně pojaté výuky navrhuje posun od binarity správnost/spisovnost vs. nesprávnost/nespisovnost směrem k začlenění spisovného jazyka k dalším varietám. Žáci by podle autorky měli umět spisovnou češtinu správně zařazovat a něco o ní vědět, nejen se vůči ní vymezovat — a k tomu by je měli inspirovat učitelé.

M. Hrdlička (*Spisovná a obecná čeština ve výuce cizinců*) k tématu spisovnosti konstatuje, že při výuce cizího jazyka je obvyklou praxí, že se jinojazyčný mluvčí učí prestižní varietě jazyka (viz např. při výuce francouzštiny, angličtiny aj.), mj. proto, že je od cizinců očekávána a že je pro cizince snadnější postup od spisovné k nespisovné varietě. Autor ji tedy jednoznačně preferuje i pro výuku češtiny. Přitom nepovažuje za vhodné pohlížet na otázku užívání češtiny spisovné a obecné konfrontačně (jako na soupeření), ale jako na jejich funkční a účelnou koexistenci. I proto je podle něj prezentace nespisovných útvarů žádoucí a smysluplná, a to od úrovně B1-B2; obecná čeština by se měla prezentovat v učebnicích komplexně (ilustrovat jevy všech rovin jazykového systému) a diferencovaně (v typografickém odlišení).

L. Holá (*Běžně mluvená čeština v učebnicích češtiny jako cizího jazyka*) chápe praktickou výuku češtiny jako cizího jazyka jako nepreskriptivní, vedoucí k funkčně, situačně a stylově přiměřenému vyjadřování (odmítá hodnocení: dobré, správné). Užívání běžně mluveného jazyka vztahuje k SERR a tematiku ilustruje mnoha příklady z konkrétních učebnic češtiny pro cizince (včetně těch, na nichž se podílela spolu/autorsky). Několik konkrétních slovních tvarů však hodnotí jako stylově příznakově jinak, než uvádějí kodifikace; jako obecněčeské tvary uvádí: s. 113 *hrajou* — IJP hodnotí jako hovorové; *radši, fakt (To je fakt!)* — SSČ: hovorové; *neseženem* — Mluvnice češtiny 2: hovorové; s. 114; *užs* — Mluvnice češtiny 2, s. 413: „fakultativní tvar variantní s analytickým tvarem 2. sg. ind. préterita — *byls/byl jsi, byls/byla jsi*; bývá připojen i k prvnímu přízvučnému slovu věty — *Tys to vyvedl. Kdes byl včera? Žes mi to neřekl!* (podobně tamtéž s. 412); Akademická příručka chápe tvary typu *tys* jako hovorové (a píše rovněž o prvním přízvučném slově).

S. M. Newerkla (*Rakouské variety němčiny a čeština jako cizí jazyk*) se ve svém příspěvku věnuje tematice osvojování češtiny jako cizího jazyka z perspektivy rakouských žáků mj. proto, že (jak konstatuje) v Rakousku byli po celé 20. století ti, kteří se narodili v českých zemích, druhou největší skupinou z hlediska rodiště. I proto Rakušané odmalička znají např. česká jména, názvy, reálie, jídla, zvyky, mnozí z nich dokonce mají česká příjmení (viz sám autor: Newerkla = „nevrlý“). Informování o zjištěných společných a rozdílných jazykových a kulturních areálových rysech by podle autora mohlo napomoci potřebné individualizaci zvoleného přístupu k cizojazyčné výuce. Kontrastivní jazyková analýza češtiny a rakouských variet němčiny se zřetelem k jejich jazykovým rozdílům a podobnostem může podle jeho názoru významně posílit efektivitu výuky češtiny pro rakouské žáky. Autor uvádí vhodné příklady z různých jazykových rovin, které zohledňují specifika rakouských variet němčiny, viz např. ztráta znělosti hlásek, specifické výrazy z oblasti státní správy, obchodu, (shodně s češtinou) častější užívání latinismů v právní terminologii (*kauza, legát, servitut*), společná slova a konverzační obraty (*nestojí to za to*), *10 deka* (nikoliv

100 g) *salámu*, společné názvy jídel a poživatin (*buchta, palačinka, pomeranč, rybíz*), podobné předložkové vazby (*na — auf*) apod.

P. Nádeníček (*Krátké zamyšlení nad postavením slovtvorby ve výuce češtiny jako cizího jazyka*) záslužně upozorňuje na to, že ve výuce češtiny jako cizího jazyka je zastíněna slovtvorba; v učebnicích se studenti učí většinou jen slovtvorné jevy stojící na hranici s morfologií. Autor prezentuje příklady odchylek slovtvorné povahy z žakovského korpusu CzeSL-SGT a uvádí příklady procvičování české slovtvorby (sufix *-árna* od úrovně A2). Navrhuje rozlišovat nesystémové chyby a odchylky systémového charakteru při hodnocení projevu cizích žáků s poukazem na to, že tolerance vůči systémovým odchylkám podporuje kreativitu žáků a jejich kompetenci v oblasti slovtvorby (ve své studii vše pojímá jako odchylky od standardu; chybami jsou podle něj jen odchylky, které jsou v rozporu s jazykovým systémem). V souvislosti s akviziční varietou češtiny (paralelním systémem slovtvorby češtiny) autor ilustruje, jak se na jeho utváření může podílet transfer z jiného jazyka, např. reprodukcí slovtvorných vzorů (srov. *předzpívat písničku — z německého vorsingen*). Upozorňuje zároveň na úskalí hypergeneralizace českých typů: při aplikaci českého slovtvorného systému bez zohlednění méně produktivních typů mohou v průběhu utváření akviziční variety vznikat odchylky, viz např. *zamatel, spolužákyně, přítelka, rybový (řízek)* apod.

R. Hauck (*Variety češtiny a čeština jako cizí jazyk v univerzitním slavistickém prostředí*) tematizuje ve svém příspěvku variety češtiny ve výuce pro slavisty (na základě vlastních zkušeností z německých univerzit); právě problémem, kterou češtinu učit cizince, se totiž čeština liší od ostatních slovanských jazyků. Ze strany nerodilých mluvčích češtiny autorka zaznamenává liberálnější přístup k míšení variet a sama také schvaluje jistou toleranci vůči varietám ve výuce. Jako kritéria začlenění variet do výuky uvádí: 1) očekávaný výsledek (output): čeština je často druhým slovanským jazykem, cílem je osvojení jen do určité míry — specifická kompetence (znalosti o jazyce); další studium v České republice — variety podle místa; 2) výběr variety (input; zodpovídá učitel): pro slavisty se nabízí např. srovnání se staroslovenštinou: obecněčeské koncovky *-ama* poukazují na tvary duálu; 3) učebnice a zkoušky — výklad o nich by měl předcházet praktické výuce variet. Zohlednění variet může slavistům dále napomoci vybudovat si zřetelnější představu o historickém vývoji češtiny (zachování podob v nářečích — *moja duša*). Znalosti z jiných slovanských jazyků se stávají oporou slovanského meziporozumění (interkomprehenze), učitel by jich měl využívat a snažit se chyby z interference využít k diskusi (co s sebou nesou, do jaké variety patří), viz např. existence protetického *v-* ve standardní ukrajinštině, podoba *ja byl* v ruštině aj. Tím lze podpořit kreativní přístup studentů k jazyku.

K. Šichová (*K fenoménu správnosti a standardu v oblasti výuky češtiny pro cizince*) připomíná některé důležité postuláty týkající se normy a sociální praxe: ze své podstaty norma nemůže být empiricky uchopena, protože je ontologickým obsahem vědomí bez fyzické podoby (Gloy, Nebeská) — pozorovat lze jen její účinky. V praxi máme normativní očekávání ve vztahu k jazykovému chování ostatních mluvčích (a ponecháváme si je, i když je druhý nedodrží); sociální praxe nedisponuje objektivní normou, a tak vlastně rekonstruuje formování „správnosti“ určitých variant ve výuce. Při redukované re/prezentaci standardu mají rozhodující úlohu učitelé jako normové autority a učebnice jako kvazikodexy, ve výuce se tak mnohdy stanovuje alternativní,

výuková norma standardu. V současné výuce češtiny jako cizího jazyka se často správnost (správnost = standard = spisovná čeština) redukuje na fonologické a morfologické odlišnosti spisovného a nespisovného jazyka, pozornost by si však podle autorky zasloužily i rozdíly syntaktické a lexikální. V příspěvku je v tomto kontextu dále posuzována teorie jazykového managementu (jeho východiskem je existence norem, resp. normativních očekávání) a teorie sociálního silového pole standardní variety (Ammon, 1995), která zahrnuje instanci modelových uživatelů jazyka / modelové texty (hlasatelé, publicisté, politici), kodifikátorů / jazykové kodexy (PČP, SSČ, IJP, učebnice = kvazikodex), jazykových expertů / odborná stanoviska (poradna ÚJČ) a normových autorit / korektury (učitelé, korektoři v redakcích médií a odborných časopisech, jazyková poradci).

S. Škodová (*Projevy variet češtiny v řeči cizinců se zřetelem k ukrajinským mluvčím*) představuje a analyzuje specifický typ varietnosti — běžně mluvené podoby češtiny, jak proniká do psané podoby u ukrajinských mluvčích osvojujících si češtinu spontánně (jako druhý jazyk). Autorka vhodně připomíná blízkost termínů *jazyková varieta* (ve smyslu dílčí subkód jazyka sdílející společný původ a jazykové struktury) a *jazykový útvar* (zavedl jej Havránek pro spisovnou češtinu, dialekty, obecnou češtinu a použil při analýze spisovného jazyka v roce 1932). Na konkrétních příkladech žákovských formálních projevů ze zkoušky z českého jazyka na úrovni A1 a na analýze jevů z roviny lexikální, morfologické, frazeologické, větné a funkční autorka dokládá, že výukové a žákovské variety formují i aktéři dané sociální praxe; variantnost tohoto typu ukazuje totiž rysy charakteristické pro mluvenou češtinu rodilých mluvčích v neformálních situacích.

P. Pečený (*Zkoušky z češtiny pro cizince a jazykové variety*) ve svém příspěvku čtenáře seznamuje s tím, jak je jazyková situace v České republice zohledňována při tvorbě certifikovaných zkoušek: ilustruje pozici nespisovné češtiny ve zkouškách pro účely migrace a integrace v ČR (tj. ve zkoušce pro trvalý pobyt, zavedené v roce 2009 — požadovaná úroveň je A1, a ve zkoušce pro udělení občanství, od roku 2014 — úroveň B1) a v Certifikované zkoušce z češtiny (úroveň C1). V těchto zkouškách se netestuje aktivní znalost nespisovné češtiny, její prvky se objevují pouze na rovině poslechu s porozuměním (řešení těchto úloh je však založeno i na znalosti frazeologie a idiomatiky).

Jak jsme se pokusili ve stručném představení jednotlivých studií ukázat, sborník *Variety češtiny a čeština jako cizí jazyk* přináší velkou řadu cenných poznatků, výsledků, fakt, ale především také dalších námětů, úhlů pohledu na tematiku dalece přesahující hodiny příprav, realizace i hodnocení hodin češtiny pro cizojazyčné žáky či mluvčí; v obecné rovině se týká lingvodidaktiky a jazykové edukace, neboť v praxi reflektující současné procesy všudypřítomné globalizace a interkulturní komunikace zahrnuje přímo i nepřímo všechny účastníky společenského života. Sborník v neposlední řadě přispívá aktuálními podněty pro další bádání o češtině orientované sociolingvisticky, stylisticky i ve vztahu k jazykovému managementu. Lze jej tedy vícesměrně přivítat, doporučit a popřát jeho tvůrcům a spoluautorům vnímavé čtenáře i plodné následovníky.

LITERATURA

Nekvapil, J. (2016). Varieta. In: P. Karlík, M. Nekula & J. Pleskalová (Eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 1940–1941.

Komárek, M., Kořenský, J., Petr, J., & Veselková, J. (Eds.) (1986). *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia.

Ivana Bozděchová

